

TURK VA O‘ZBEK TILLARIDA MA’NOSI FARQLI BO‘LGAN IBORALAR VA ULARNI TARJIMA QILISH MASALALARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10364575>

Filol.f.n. **Lolaxon AMINOVA**,
TDSHU dotsenti. Toshkent, O‘zbekiston
Tel: 97 761 65 56; E-mail: lolahonim@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqola turk va o‘zbek tillaridagi aytilishi o‘xshash lekin ma’nosi farqli bo‘lgan iboralarning tarjima qilish masalalariga bag‘ishlangan. Maqolada turk tilidagi to‘rt, beshta ibora haqida fikr yuritilgan. Bunda iboralarning izohli lug‘atdagi ma’nolari ochiqlanib misollar yordamida tahlil qilingan. Turk tilidagi iboralarni o‘zbek tiliga to‘g‘ri o‘rish masalasi maqolaning asosiy mazmunini tashkil qiladi.

Kalit so‘zlar: frazeologik iboralar, aldoqchi so‘zlar, izohli lug‘at, tahlil, ta’rif, ifoda.

Аннотация: Эта статья посвящается переводу фраз в турецком и узбекском языках со схожим произношением, но разным значением. В статье говорится о четырех пяти фразах. В нем раскрыты значения выражений с помощью толкового словаря и анализировались с помощью примеров. Основной смысл статьи значение правильного перевода фраз с турецкого на узбекский.

Ключевые слова: фразеологические выражения, лживые слова, толковый словарь, анализ, определение, выражения

Annotation: This article is devoted to the translation of phrases in Turkish and Uzbek with similar pronunciation but different meanings. The article talks about four five phrases. It reveals the meanings of expressions using an explanatory dictionary and analyzes them with the help of examples. The main point of the article is the importance of correctly translating phrases from Turkish into Uzbek.

Keywords: phraseological expressions, false words, Dictionary, analysis, definition, expression.

Turk va o‘zbek tillari qanchalik bir-biriga yaqin, qanchalik bir-biriga o‘xshash bo‘lmasin, ularning juda ko‘p farqli tomonlari, o‘quvchini adashtirishi mumkin bo‘lgan juda ko‘p jihatlari bor. Ayni shunday murakkab jihatlari bu ikki tilni ham qiyosiy ham alohida tadqiq qilinishi lozimligini ko‘rsatadi.

Tilni biz ummonga o‘xshatamiz. Darhaqiqat, har bir til dengiz misoli jilolanadi. Dengizning har bir tomchisi kabi tilning ham o‘ziga xos xususiyatlari juda ko‘pdir.

Turk tili darslarining boshidanoq, uning bamisoli to‘lqinlanib turgan dengizga o‘xshashligini aytamiz. Til o‘rganishning ilk kunlari dengizning sayoz yeriga o‘xshash oson bo‘ladi, lekin suzishni bilmasa u g‘arq qilganidek, tilni ham chuqur o‘rganmasa unda ham “g‘arq” bo‘lish turgan gap.

Turk tilidagi juda ko‘p so‘zlar yozilishi va o‘qilishi jihatidan o‘zbek tiliga o‘xshashdir. Bularning bir qancha qismi ma‘no jihatidan o‘zbek tili bilan bir xil bo‘lsada, juda ko‘p qismining ma‘nosi umuman farqlidir. Bunday so‘zlarni “aldoqchi so‘zlar” deb ham ataladi. Turk tili bo‘yicha mutaxassis, olim, Berdaq Yusuf shunday so‘zlar bo‘yicha alohida lug‘at tayyorlab, uni “aldoqchi so‘zlar lug‘ati” deb nomlagan.[2.] Shunday so‘zlar bilan bir qatorda aytilishi bir, ma‘nosi farqli bo‘lgan iboralar ham talaygina. Ushbu kichik tadqiqotimiz ham aynan ma‘nosi jihatidan bir-biriga o‘xshamaydigan iboralar haqidadir.

Har bir tilning bebaho duru gavharlari bo‘lmish iboralarning o‘zi ham bir olamdir. Hozirgi kunda ikki tildagi iboralarni juda ko‘p jihatdan o‘rganishga e‘tibor kuchayib bormoqda. Chunki iboralar hoh yozma nutqda hoh og‘zaki nutqda bo‘lsin, tilning go‘zalligini ko‘rsatib beruvchi omil hisoblanib, ma‘noni yetkazib berishda katta ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda ikki tilda ham o‘ziga xos, ajoyib iboralar mavjud bo‘lsada, yuqoridagi aldoqchi so‘zlar kabi, aytilishi bir, lekin ma‘nosi farqli bo‘lgan iboralar ham ko‘pdir. Ushbu maqolamizda iboralarning ayni shu jihatiga e‘tibor qaratmoqchimiz.

“Ma‘lumki, frazeologizmlar nutq ta‘sirini kuchaytiruvchi va insonlar tomonidan o‘zlashtirilib, ularning ongiga chuqur singib ketgan so‘zlar sifatida xalqning urf-odati, an‘analari, madaniyati va tarixini o‘zida yaqqol aks ettirib, adabiy tilning keng ifoda imkoniyatlarini o‘zida namoyon qiluvchi leksik vositalar hisoblangan birliklar sifatida inson hayotining barcha sohalarini qamrab olgan”.[3, 3.]

Turk tilida shunday iboralar borki, huddi o‘zbek tilidagi iboraga o‘xshaydi. Iborani tashkil qiluvchi so‘zlari ham bir xil. Lekin ularning ma‘nosiga va qo‘llanish darajasiga kelsak umuman farqlidir. Shunday iboralardan biri “So‘gukkanli” dir. Bu iboraning aytilishi ham yozilishi ham o‘zbek tilidagi “sovuqqon” iborasiga o‘xshaydi. Bu ikki ibora bir xil talaffuz qilinib, quloqqa ham bir xil eshitiladi. Bu iboralar ikki tilda ham insonning xususiyatini, fe‘l-atvorini tasvirlash uchun qo‘llaniladi. Lekin bu iboralarning tarjimadagi ma‘nosi umuman boshqacha. O‘zbek tilidagi “sovuqqon” iborasi salbiy ma‘no kasb etib, insonning har qanday sohaga befarqligi, e‘tiborsizligi, odamlarga nisbatan kirishimsiz, muomalasiz kabi ma‘nolarni anglatadi. Bunday fe‘l - atvorli kishilar jamiyatda xush qarshilanmaydi. Turk tilidagi “so‘gukkanli” iborasi ham insonning fe‘l-atvorini tasvirlash uchun ifodalansada, bu ibora ijobiy ma‘noda qo‘llaniladi. Turk tilidagi izohli lug‘atda bu ibora quyidagicha izohlangan:

“So‘gukkanli – kolayca öfke, telaş, heyecane kapılmayan, serin kanli”. [4, 571.]

Tarjimasi: Sovuqqonli – osonlikcha g’azablanmaydigan, havotirga, hayajonga tez berilmaydigan, sovuq qonli.

Lug’atda izohlanganidek, “soğukkanlı” deya ta’riflangan inson har qanday noxush vaziyatda, asablar tarang bo’lib turgan vaqtda ham tezgina qizishib ketmaydigan, jaxl otiga minib g’azablanmaydigan, aksincha, shunday asabiy bir vaziyatda ham o’zini vazmin tutib, o’ylab ish qiladigan insonlar uchun qo’llaniladi. Turk jamiyatida “soğukkanlı” deya ta’riflangan insonlar xush qarshilanadi.

“Helâl olsun, ne soğuk kanlı davrandı”. [6.]

Tarjimasi: “E qoyil e, qanday bosiqlik bilan munosabatda bo’ldi”

“O çok soğukkanlı bir insandı, hiç bir zaman paniğe kapılmazdı”. [6.]

Tarjimasi: U juda og’ir-bosiq inson edi, hech bir vaqt vahimaga tushmasdi”

Yuqoridagi misollardan ko’rinib turganidek, birgina “soğukkanlı”, “sovuqqon” iborasining o’ziyoq bir xil aytilsada uning tom ma’nosini o’rganib, to’g’ri tarjima qilinmasa noto’ri tushunchalarga olib keladi.

Turk va o’zbek tillarida aytilishi bir ammo ma’nosi farqli bo’lgan iboralardan yana biri “gönül koymak” dir. “Gönül koymak” iborasini o’zbek tiliga so’zma-so’z o’girilsa “ko’ngil qoymoq” iborasiga aynan, birga-bir o’xshaydi. “Ko’ngil qo’ymoq” iborasi o’zbek tilida qiz va yigit o’rtasida yoki ayol va erkak o’rtasidagi mehr qo’ymoq, bir - birini yoqtirmoq, sevib qolmoq yoki boshqa bir jonsiz narsalarga nisbatan ham yaxshi ko’rmoq ma’nolarini ifodalaydi. Ushbu iboraning turk tilidagi ma’nosi esa umuman boshqachadir. Turk tilidagi iboralarning izohli lug’atida shunday ta’rif berilgan:

“Gönül koymak”- 1) Birisine alınmak, kırılmak, gücenmek. 2) Biriyle tüm iletişimi kesmek. 3) (Halk ağzında) Birisine aşık olmak, gönül vermek deyiminin yerine kullanılır. [6.]

Tarjimasi: “Gönül koymak” – 1) Biror bir kishidan hafa bo’lmoq, dili og’rimoq, ko’ngli qolmoq. 2) Biror bir kishi bilan o’rtadagi aloqani uzish. 3) (xalq og’zaki ijodida, so’zlashuvda) Biror kishiga oshiq bo’lmoq, ko’ngil bermoq iborasining o’rniga ishlatiladi.

Lug’atdagi izohlarga ko’ra turk tilidagi “Gönül koymak” iborasi, o’zbek tilidan farqli o’laroq, biror kishidan xafa bo’lish, dili og’rish kabi ma’nolarni ifodalaydi.

“Kendisinden defalarca özür dilememe rağmen bana hala gönül koyuyor”. [6.]

Tarjimasi: “Undan necha marotaba uzr so’rashimga qaramay, mendan haligacha hafa”.

“Üç günlük dünyada kimse eski dostlarına gönül koymamalı”. [6.]

Tarjimasi: “Uch kunlik dunyoda hech kim qarddon do’stlaridan hafa bo’lmasligi kerak”.

Yuqoridagi misollarda ko‘rib turganimizdek “gönül koymak” iborasining ham tom ma‘nosini o‘rganib qo‘llanilmasa, noto‘g‘ri tarjimalarga yo‘l qo‘yiladi va yanglish fikr-mulohazalarga olib keladi.

“Gönül koymak” iborasining lug‘atda keltirilgan ikkinchi ma‘nosi, yani “Biror kishi bilan o‘rtadagi aloqani uzish” ma‘nosiga to‘xtaladigan bo‘lsak, ibora ishlatilgan kontekstdagi oldingi va keyingi gaplarning ma‘nosiga qarab tarjima qilinishi to‘g‘ri bo‘ladi. Ushbu iboraning uchinchi ma‘nosida: “xalq og‘zaki ijodida, so‘zlashuvda, biror kishiga oshiq bo‘lmoq, “ko‘ngil bermoq” iborasining o‘rnida qo‘llaniladi” deya ochiqqlangan.

“Seni sevdim, sana gönül koydum”. [6.]

Tarjimasi:

Seni sevdim, senga ko‘ngil qo‘ydim.

Yuqoridagi misollarda ko‘rganimizdek iboraning uchinchi ma‘nosida o‘zbek tilidagi “ko‘ngil qo‘ymoq” iborasiga mos tushyapti. Bu ham bo‘lsa xalq og‘zaki ijodi namunalarida, badiiy asarlarda ko‘proq uchraydi. Bu esa o‘zbek va turk tilining ildizi, negizi birligidan dalolat beradi. Zamon o‘tgan sari tilda ham bir qancha o‘zgarishlar ro‘y berib, so‘zlarning asl ma‘nolardan uzoqlashish, nafaqat uzoqlashish balki umuman teskari ma‘nolarga kelib qolishi ham kuzatiladi.

Shunday iboralardan yana biri turk tilidagi “göğüs germek” iborasidir. Ushbu iborani o‘zbek tiliga so‘zma-so‘z o‘girilsa “ko‘krak kermoq” deya tarjima qilinadi. Ne ajabki, o‘zbek tilida ham “ko‘krak kermoq” iborasi mavjud. Endi esa turk tilidagi ushbu iboraning izohli lug‘atdagi ma‘nolarini ko‘rib o‘tamiz.

“Göğüs germek” – bir zorluğa dayanmak, karşı koymak, üstesinden gelmek, zorlukları aşmak. [6.]

Tarjimasi:

“Göğüs germek” – biror qiyinchilikka chidamoq, qiyinchilikka qarshi qalqon bo‘lib turib bermoq, qiyinchiliklarni yengib o‘tish.

Iboraning lug‘atdagi ma‘nosidan ko‘rinib turibdiki, turk tilidagi “göğüs germek” iborasi hayotda uchragan qiyinchilikka berdosh berish va qiyinchiliklarni yengib o‘tish ma‘nolarida qo‘llanilar ekan.

“Bugüne kadar bütün zorluklara bir aile olarak birlikte göğüs germeyi başardık.” [6.]

Tarjimasi:

“Shu kungacha butun qiyinchiliklarga bir oila bo‘lib bardosh berishni uddaladik”.

“Yıllarca bu hastalığa göğüs germiştı.” [6.]

Tarjimasi:

“Yillar davomida bu kasallikka chidab kelgandi.”

Yuqoridagi misollardan turk tilidagi “gögüs germek” iborasining tom ma’nosi kunday ravshan bo’ldi. Lekin o’zbek tilida ayni iboraning o’zginasi bo’lgan “ko’krak kermoq” ning ma’nosi tubdan farq qilmoqda. O’zbek tilidagi “ko’krak kermoq” iborasi faxrlanmoq, mag’rurlanmoq kabi ma’nolarni o’z ichiga mujassamlashtirgan. Jasorat ko’rsatib yoki biror bir ishni qoyilmaqom uddalab, faxr tuyg’usi bilan ko’krak kerish mumkin. Ota-onalar farzandlarini muvaffaqqiyatini ko’rib faxrlanganda “ko’krak kerib” yuribdilar, deya qo’llash mumkin.

Yuqoridagi fikrlarni ta’kidlab shuni aytish mumkinki, bu ikki tildagi o’xshash iboralarning tom ma’nosini, o’ziga xos xususiyatini yaxshi anglab yetilmasa, yoki so’zma-so’z o’girib qo’yilsa matnda tushunarsizliklar yuzaga kelishi mumkin.

Navbatdagi tahlil qilmoqchi bo’lgan iboramiz, turk tilidagi “ilk göz ağrısı” iborasidir. Ushbu iboraning ham o’zbek tilida o’xshash shakli bor, ya’ni “ko’z og’rig’i”. O’zbek tilidagi “ko’z og’rig’i” iborasi ko’proq so’zlashuvda, badiiy matnlarda ko’p uchraydi. O’zbek tilida ko’z og’rig’i iborasi yengil dardlarni ifodalash uchun qo’llaniladi. Ya’ni, og’ir bo’lmagan, yengil og’riq bilan o’tib ketadigan dardlar uchun “ko’z og’rig’iday gap” deb qo’yiladi. Lekin turk tilidagi “göz ağrısı” iborasi o’zbek tilidagidan tubdan farq qilib, og’riq, dard ma’nolaridan ancha uzoqdir. Turk tilidagi “ilk göz ağrısı” iborasining izohli lug’atdagi ma’nolarini ko’rib chiqamiz.

“Ilk göz ağrısı”- 1) İlk doğan çocuk. 2) Bir kimsenin aşık olduğu, sevdiği ilk insanı, ilk aşkı. [6.]

Tarjiması:

“Ilk göz ağrısı” – 1) Birinchi tug’ilgan farzand. 2) Bir insonning sevgan ilk insoni, birinchi muhabbati.

Ushbu lug’atdagi izohlarga ko’ra turk tilidagi “Ilk göz ağrısı” iborasi ota-onaning birinchi tug’ilgan farzandi uchun yoki ilk sevgan insoni, birinchi muhabbatini atash uchun qo’llaniladigan ibora ekan.

“Sen ilk aşkım, ilk gözağrısın, dünyalara değışmem seni”. [6.]

“Sen ilk sevgim, birinchi muhabbatimsan, hech narsaga almashmayman seni.”

“İlk gözağrım, diyerek annem abimi çok şımarttı”. [6.]

“To’ng’ich farzandim, deb onam akamni juda taltaytirib yubordi”.

“İlk gözağrım, gençlik aşkımı aniden görünce ne yapacağımı bilemedim”. [6.]

“Birinchi muhabbatim, yoshlikdagi sevgilimni to’satdan ko’rgach nima qilishimni bilmay qoldim”. “Ilk göz ağrısı” iborasining paydo bo’lish tarixi ham bor ekan. Qadimda askarlik xizmati va urushlar uzoq vaqt davom etgani uchun Onado’lining har bir joyidan eng kamida uch, besh yilga xizmatga, urushga ketgan yigitlar, erkaklar bo’lgan ekan. Bu askarlarning uyida qolgan onalari, singillari, turmush o’rtoqlari, qayliqlari va sevgililari qon yig’lab qolishar ekan. Bu bechora ayollar, vatanini, millatini, dinini himoya qilish uchun kurashayotgan mard erlari

bilan g'ururlanar ekanlar, lekin ayni damda yig'lamay, ko'z yoshi to'kmay ham kunlari o'tasmish. Ba'zan oshkora, bazan pinhona yig'lagan yosh qiz va kelinchaklarning ko'z yoshlari qurib, ko'zlari og'riy boshlagan ekan. Har qancha yig'lasalarda yorlaridan darak yoq emish. Shunda chorasiz bir-birlari bilan gaplashayotganlarida, o'sha zamonning hayo va ibosi natijasi o'laroq "sening sevgiling, ering" deyishga or qilib, "Mening ko'z og'rigimdan maktub kelmadi, senikidan habar bormi"- deya so'rashar ekan. Shu shu bo'lib ilk sevgan yori, birinchi muhabbati uchun "Ilk göz ağrısı" iborasini qo'llash odatga aylanib qolgan ekan. Iboralar borasida yana shuni aytish mumkinki, turk tilidagi har bir iboraning o'zbek tilidagi aynan o'xshash shakli bo'lmasligi tabiiy. Lekin ba'zi vaqtlarda turk tilidagi iboralarni o'zbek tilidagi muqobilini to'g'ri topa olmay yoki ma'nosini yaxshi tushunib yetmay, ularni so'zma-so'z o'girib qo'yish vaziyatlari ham ko'p uchraydi. Bu xatolarga ko'pincha film va seriallar tarjimasida duch kelamiz. Misol uchun, turk tilidagi "onun ipiyle kuyuya inilmez" iborasi mavjud bo'lib, uni o'zbek tiliga so'zma-so'z o'girsak, "uning ipi bilan quduqqa tushib bo'lmaydi" degan gapga to'g'ri keladi. Ko'p seriallarda shu ibora aynan shunday, so'zma-so'z tarjima qilingan holatlarga duch kelganmiz. Vaholangki, u o'rinda "ip" ha "quduq" ham yo'q. Turk tilidagi ushbu iboraning asl ma'nosi esa "unga ishonch yo'q" degan ma'noni anglatadi. Tarjimadagi shu kabi xatolar istar filmlar tarjimasida, istar badiiy adabiyot tarjimalarida bo'lsin ma'noning o'zgarib ketishiga, noto'g'ri fikrga olib keladi. Shuning uchun iboralarning asl ma'nosini va uning qo'llanish darajasini yaxshi anglab yetib, keyingina ulardan foydalansak maqsadga muvofiq bo'lar edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Aksoy O. Atasözleri va Deyimler sözlüğü. Istanbul, İnkilap Yayınevi.- 1994.
2. Berdak, Y. Turkcha – o'zbekcha «aldoqchi» so'zlar lug'ati. Türkçe-Özbekçe Sesteş Kelimeler Sözlüğü. Toshkent: "Yangi asr avlodi" nashriyoti. 2009.
3. Hamidov X. X. Turk frazeologiya masalalari. -Toshkent: TDSHI. 2019 y.
4. O'zbekcha-turkcha, turkcha-o'zbekcha izohli lug'at. - Toshkent: 1997.
5. Büyük Türkçe-Rusça Sözlük. - Moskva: "Russkiy yazik", 1977
6. www.türkçe deyimler sözlüğü. Cümle ve örnekleri.

